

Feminine Care and Environmental Considerations: An Ecofeminist Reading of Forugh Farrokhzad's "I Pity the Garden"

Zahra Parsapoor¹

Abstract

Environmental crises and their consequences, among which are the growing environmental concerns, have given rise to new theories in environmental ethics, which aims to explore certain rights in ethical considerations, such as Ecofeminism. Ecofeminism investigates gender and environmental concerns to make a meaningful connection between women, environment, and their emancipation from dominance. In all three conceptual, experimental, and epistemological aspects of this theory, women are relatively closer to nature than men; this in turn renders them more sentimental and vulnerable toward the destruction of nature. In her "I Pity the Garden," Forugh Farrokhzad narrates the sympathetic feelings of women regarding the death of the garden. This analytic-descriptive study is an ecofeminist reading of the poem which investigates the relations between the characters' indifference toward the death of the garden and the indifference toward the environmental crises on a global scale. This article claims that the masculine discourse of negligence is rooted in anthropocentrism, generation gap, economic interests, arms race, and philosophical despair. Likewise, feminine discourse might suffer from similar apathy due to over-sensitivity toward the destruction of nature, superstitious beliefs, reliance on synthetic life, and distancing from nature. At the same time, the inclusion of feminine ethics of care in relation to nature can be influential in preventing environmental destruction.

Keywords: Ecofeminism, Women, Environment, Forugh Farrokhzad

Extended Abstract

1. Introduction

1. Associate Professor in Persian Language and Literature, Institute of Humanities and Cultural Research, Tehran, Iran. (Corresponding Author: z.parsapoor@ihcs.ac.ir)

Women and nature are among the most recurrent concepts in Forugh's poetry, even though her conception of nature and women differs from her conception reality. She speaks of a woman who lives and endures her life with all its hardships, desires, and dreams. On the other hand, her descriptions of nature represent her present language; in other words, they reflect her true self. For Forugh, nature is mostly an object, which through her creative mind, signifies its meanings. These meanings are affected by point of view, emotions, excitement, and cultural and social elements that surround the subject. As a result, Forugh's nature is not like the kind of nature we understand in ecology or ecosystem. Her "I Pity the Garden," has the potential to represent her femininity and the way she poetically describes nature; it also functions as an ecofeminist tool, which exposes her father's and her brother's different sensitivity toward the garden.

2. Theoretical Framework

Ecofeminism is a movement which investigates the complex relations between nature's dominance and women's exploitation. The ecofeminists regard most of the Western thought as influenced by the "oppression mentality" which is the dualistic mentality that prefers and values one side of the duality over the other. Ecofeminism categorises the interaction between women and nature as experimental interaction, conceptual interaction, cultural/symbolic interaction, and epistemological interaction. This study is concerned with the second categorisation, according to which, women are closer to nature and more sensitive to ecological changes.

3. Methodology

The present analytical-descriptive study aims to investigate Forugh Farrokhzad's "I Pity the Garden" in light of ecofeminism. Also, the article studies the function of gender in environmental sensitivity represented in reactions shown to the death of the garden.

4. Discussion and Analysis

The central incident in Forugh's narrative is the death of her father's garden. The poem probes into the characters' reactions to this incident. The characters of the poem include Forugh, her father, her mother, her brother, and her sister. The analysis of their reaction shows that women are more sympathetic to the incident. On the other hand, men are indifferent toward the death of the garden due to economic difficulties, personal problems, philosophical

despair, and short-sightedness. Although the three women in the narrative are more sensitive than men, they also have different reactions to the incident. Forugh's reaction is intertwined with maternal emotions, knowledge, awareness, and responsibility. As a result of her insensitivity, inaction, and alienation, she feels vulnerable and lonely.

5. Conclusion

An ecofeminist reading of Forugh Farrokhzad's "I Pity the Garden" shows that the poem symbolically portrays the garden as a representation of ecological destruction which endangers the present world and the future of the earth. At the same time, the reaction of the family and their reasoning symbolises - in a broader sense - the passivity and indifference of nations toward the environmental crises. The findings of the research reveal that the main reasons behind these indifferences are generation gap, anthropocentrism, unbridled urbanity, economic interests, superstitious beliefs, introversion, consumerism, and negligence. This study investigates the aforementioned reasons in light of environmental ethics. At the same time, Forugh's women are more concerned with nature which - according to feminism - is due to their maternal ethics of care in protecting the environment. On the other hand, men's materialistic, abstract, and philosophical approaches combined with their arms race and belligerence prevent them from understanding the ongoing reality. It should be noted that Forugh regards wise and calculated actions, alongside maternal emotions, as influential factors which can promote the sense of responsibility towards the environment.

Select Bibliography

- Farrokhzad, F. 1382 [2003]. *Majmooeh Ash'ar-e Forugh-e Farrokhzad*. Tehran: Negah.
(*Forugh's Complete Works*) [In Persian].
- Gaard, G. 1993. "Living Interconnections with Animals and Nature" in *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. G. Gaard (ed.). Philadelphia: Temple University Press.
- Hillman, M. 1394 [2015]. *Zani Tanha: Forugh-e Farrokhzad va Shear'ash*. T, Hamidi (trans.). Tehran: Hanooz.
(*A Lonely Woman: Forugh Farrokhzad and Her Poetry*) [In Persian].
- Lorentzen, L. Eaton, Heather. 2002. *Ecofeminism: An Overview*. URL:
><http://fore.yale.edu/disciplines/gender>

Parsapoor, Z. 1400 [2021]. *Akhlagh-e Zamin*. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Research.
(*Ethics of the Earth*) [In Persian].

How to cite:

Parsapoor, Z. 2023. "Feminine Care and Environmental Considerations: An Ecofeminist Reading of Forugh Farrokhzad's "I Pity the Garden", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 15(1): 57-76. DOI:10.22124/naqd.2023.24667.2468

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

مراقبت زنانه و ملاحظات زیست‌محیطی در شعر «دل‌م برای باغچه می‌سوزد»

زهرا پارساپور^۱

چکیده

بحران محیط زیست و به دنبال آن افزایش دغدغه‌های زیست‌محیطی موجب شکل‌گیری نظریه‌های تازه در حوزه اخلاق زیست‌محیطی شد که هدف آن لحاظ کردن حقوق ناسان در ملاحظات اخلاقی بود. یکی از این نظریه‌ها اکوفمنیسم بود که همزمان دغدغه‌های جنسیتی و زیست‌محیطی را لحاظ می‌کرد و میان زن و زمین و رفع سلطه بر این دو ارتباطی معنادار می‌دید. در هر سه تعامل تجربی، مفهومی و معرفت‌شناسانه در این رویکرد زنان نسبت به مردان به طبیعت نزدیک‌ترند، از این رو هم نسبت به تخریب محیط‌زیست حساس‌ترند و هم از تخریب محیط زیست بیشتر آسیب می‌بینند. فروغ فرخزاد به‌عنوان یک زن در شعر «دل‌م برای باغچه می‌سوزد» حساسیت بیشتر زنان را در مقایسه با مردان نسبت به مرگ باغچه روایت کرده است. در این پژوهش که با روش توصیفی تحلیلی به خوانش اکوفمنیستی این سروده می‌پردازد، نوعی نسبت میان عوامل و دلایل بی‌توجهی و بی‌عملی شخصیت‌های این روایت نسبت به مرگ باغچه با عوامل و دلایل بی‌توجهی نسبت به بحران محیط زیست در سطح کلان ملت‌ها و دولت‌ها یافته و تبیین شده است. نتایج به‌دست‌آمده حاکی است عوامل اصلی بی‌توجهی گفتمان مردانه انسان‌محوری، نگرش درون‌نسلی، منافع اقتصادی، مسابقه تسلیحاتی و جنگ و یأس فلسفی است. همین‌طور در گفتمان زنانه باوجود حساسیت آنها نسبت به تخریب طبیعت، باورهای خرافی و به دنبال آن راه‌حل‌های نادرست، پرداختن به زیست مصنوعی و فاصله گرفتن از طبیعت می‌تواند مانع کنشگری آنها در این زمینه باشد. درعین حال لحاظ کردن اخلاق مراقبتی زنانه در ارتباط با طبیعت می‌تواند زنان را در پیشگیری و نیز جلوگیری از تخریب بیشتر محیط زیست پیشتاز و مؤثر سازد.

واژگان کلیدی: اکوفمنیسم، زنان، اخلاق محیط زیست، فروغ فرخزاد

* z.parsapoor@ihcs.ac.ir

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

۱- مقدمه و بیان مسئله

زن و طبیعت در شعر فروغ برجستگی خاصی دارند و او تقریباً در تمام دفاتر شعری خود به آنها می‌پردازد اما نوع نگاه و فاصله فروغ به/ از طبیعت و زن و نسبت نگاه او با واقعیت یکسان نیست. فروغ در اشعار خود از زنی سخن می‌گوید که در واقعیت، در مکان و زمانه او زندگی می‌کند، با همه مسائل و مصائب و آرزوها و خواسته‌هایش؛ نه زنی که در سنت‌های ادبی و یا تخیلات شاعرانه در طول قرن‌ها شکل گرفته و در شعر شاعران کلاسیک توصیف شده است. ویژگی‌های زنان در شعر فروغ در خد و خال و چشم و کمر و قامت خلاصه نمی‌شود بلکه فروغ به جهان درون زن می‌رود و از احساسات و عواطف و دردها و غم‌ها و شادی‌ها و تنهایی او سخن می‌گوید. زن در شعر فروغ ابژه او نیست، خود اوست. اما طبیعتی که در مجموعه‌های شعری فروغ به تصویر کشیده می‌شود، غالباً ابژه‌ای است که ذهن خلاق فروغ برای آن معنا سازی می‌کند. و این معانی همیشه زیر تأثیر نگرش، احساسات و هیجانات سوژه و یا عوامل فرهنگی و اجتماعی قرار می‌گیرد که سوژه را احاطه کرده است. حضور طبیعت در ذهن شاعر در غالب اوقات دستمایه توصیف شاعرانه جهان درون، اندیشه‌ها و آرزوهای اوست. از این رو عناصر طبیعت در صورخیال اشعار فروغ نقش پررنگی دارد. نتیجه پژوهش عاملی‌رضایی بر روی عناصر صور خیال در شعر فروغ نشان می‌دهد که بیشترین حجم مشبّه‌به، متعلق به طبیعت و عناصر طبیعی است، ترکیباتی مثل میوه بیهودگی، صحرای آزادی، نسیم آرزو، کویر غم، چشمه گناه، شبنم یقین و غیره. همچنین فروغ خودش را زیاد به طبیعت و پدیده‌های طبیعی مثل علف، غنچه، کبوتر، شاخه درخت، شکوفه، ساحل، ستاره و غیره تشبیه کرده است (نک. ۱۳۸۲: ۹۰ به بعد). بیشترین حجم تشخیص در شعر فروغ به عناصر طبیعت مربوط می‌شود. طبیعتی که سخن می‌گوید، می‌گیرد، می‌خندد و رفتار می‌کند. در شعر او جوی ناله سر می‌دهد، شاخه‌ها افسوس می‌خورند و طبیعت درد می‌کشد و پیر می‌شود (همان: ۲۰۰-۲۰۱). اما این حالات طبیعت زبان حال شاعر یا به عبارتی انعکاس درون خود اوست. از این رو طبیعتی که فروغ توصیف می‌کند کمتر طبیعتی است که در اکولوژی مطرح می‌شود و در زنجیره اکوسیستم عمل می‌کند. نمونه اشعاری که با قاطعیت بتوان ادعا کرد که فروغ از مسائل زیست‌محیطی و دغدغه‌های خاص آن سخن می‌گوید محدود است. اما شعر «دل‌م برای باغچه می‌سوزد» در آخرین مجموعه شعری او این ظرفیت را دارد که ما احساسات زنانه و شاعرانه فروغ را نسبت به خود طبیعت دریابیم.

از آنجاکه نگاه او به وضعیت باغچه در کنار نگاه مردانه پدر و برادرش مطرح می‌شود می‌توانیم با رویکردی اکوفمینیستی حساسیت دو جنس را نسبت به طبیعت مقایسه کنیم. همچنین واکنش‌های متفاوت اعضای خانواده در قبال خشک شدن باغچه در چارچوب برخی از مباحث مرتبط با اخلاق زیست محیطی قابل بحث و بررسی است.

در این پژوهش که با روش توصیفی تحلیلی انجام می‌شود، با تمرکز بر شعر فروغ و خوانش اکوفمینیستی به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهیم که آیا در این سروده می‌توانیم چنین نزدیکی را میان زن و طبیعت ملاحظه کنیم؟ دغدغه‌های مرتبط با طبیعت در زنان بیشتر است یا مردان؟ چه عوامل و یا دلایلی سبب بی‌توجهی و بی‌عملی نسبت به تخریب محیط زیست است؟

۱-۱- پیشینه پژوهش

بجز کتاب‌ها و مقالاتی که به مباحث نظری در زمینه اکوفمینیسم پرداخته‌اند، به نمونه‌هایی از نقد عملی که این نظریه را در ادبیات فارسی به کار گرفته‌اند می‌توان اشاره کرد: مقاله «خوانش اکوفمینیستی رمان / نندوه جنگ با تأکید بر رابطه فرهنگی و نمادین» (پارساپور و دیگران، ۱۳۹۶)، مقاله «نقد اکوفمینیستی داستان آبی‌ها» (پارساپور، ۱۳۹۷)، مقاله «نقد فمینیستی بوم‌گرایی رمان جای خالی سلوچ» (پورقرب، ۱۳۹۷)، مقاله «درآمدی بر بوم‌فمینیسم: مطالعه موردی دو دوست و دیلینگ‌دیلینگ» (ذکاو، ۱۳۹۷)، مقاله «فلسفه بوم‌فمینیسم و پارادوکس ذات‌گرایی در آفرینش هنری: بازخوانی سه‌گانه فرهنگ / طبیعت / جنسیت در هنرهای تجسمی معاصر» (دوستی، ۱۳۹۸)، مقاله «خوانش اکوفمینیستی داستان زنان بدون مرد/ن» (پارساپور، ۱۴۰۰ ب). همچنین پارساپور در دو طرح پژوهشی خود به معرفی این نظریه و کاربرد آن در ادبیات فارسی پرداخته است (۱۳۹۸ و ۱۳۹۹)^(۱). اما در مورد بررسی شعر فروغ با این رویکرد می‌توان به مقاله «بررسی اصالت زن-طبیعت و اندیشه‌های طبیعت‌گرایانه فروغ فرخزاد» (ذوالفقارخانی، ۱۳۹۸) اشاره کرد که مبتنی بر سؤال پژوهش به بازتاب مفاهیم طبیعت‌گرایانه در شعر فروغ پرداخته است که البته ارتباط این سؤال با رویکرد چندان قابل فهم نیست. وجه نوآوری این مقاله نسبت به آثاری که پیش‌ازین از نویسندگان این متن یا دیگران به چاپ رسیده است، نخست به کارگیری این رویکرد در نقد یک سروده است و دیگر به کارگیری مباحث اخلاق زیست محیطی در کنار رویکرد اکوفمینیستی است که البته خود این نظریه ذیل مباحث اخلاق محیط زیست نیز مطرح می‌شود. نویسنده کوشیده است

با تمرکز بر روی یک سروده به مقایسهٔ رویکرد مردان و زنان نسبت به طبیعت و آسیب‌های زیست‌محیطی پردازد و علل و عوامل بی‌اعتنایی و بی‌عملی شخصیت‌های این روایت را در مواجهه با خشک شدن باغچه به علل و عوامل جوامع مختلف بشری در مواجهه با بحران محیط زیست مرتبط سازد و ضمن بیان دیدگاه‌ها و نظریه‌های موجود در اخلاق زیست-محیطی، توجه مخاطبان را به پیامدهای مخرب بی‌اعتنایی نسبت به تخریب محیط زیست جلب نماید.

۲- مبانی نظری

«اصطلاح اکوفمینیسم را نخستین بار در سال ۱۹۷۲ نویسندهٔ فرانسوی، فرانسوا دوبون^۱ در کتاب *فمینیسم یا مرگ مطرح کرد*. اکوفمینیسم جنبشی فعال و علمی است که به بررسی روابط پیچیدهٔ بین غلبهٔ طبیعت و استثمار زنان می‌پردازد. هرچند که مقوله‌بندی اکوفمینیسم مسئله‌ای مورد مناقشه است، با این حال آنچه که این امور ناهمسان را منسجم می‌سازد، همان ادعایی است که کارن ورن^۲ آن را بدین‌گونه توصیف می‌کند: روابط مهمی بین غلبهٔ زنان و غلبهٔ طبیعت وجود دارد (Lorentzen & Eaton, 2002). اکوفمینیسم به دنبال پایان بخشیدن به هرگونه ظلم و تعدی است و عقیده دارد که هیچ تلاشی برای آزادی زنان یا هرگروه مظلوم دیگری تحقق نمی‌یابد، مگر اینکه تلاشی موازی آن برای رهایی طبیعت صورت گیرد. بنیان‌تئوریک این نظریه اساساً از سوی زنان و سایر گروه‌های غیرسلطه‌گرا ارائه شده، کسانی که خود را با کل هستی و حیات مربوط می‌دانند» (Gaard, 1993: 1).

طرفداران اکوفمینیسم معتقدند که بیشتر تفکر غربی تحت سیطرهٔ چیزی قرار دارد که از آن به «ذهنیت سلطه» تعبیر می‌کنند و این ذهنیت همان تفکر ثنویت‌باورانه است که در هر دوگانه‌ای یک عضو را ارزشمندتر از عضو دیگر می‌داند و عضو فروتر را تا حد خدمت به عضو برتر تنزل می‌دهد. این قبیل دوگانه‌ها عبارتند از مردان در برابر زنان، آسمان در برابر زمین، نفس در برابر بدن، عقل در برابر عاطفه، فرهنگ در برابر طبیعت و پیشرفت در برابر رکود (ونتس، ۱۳۹۲: ۵۱۰). در این تقابل طبیعت در برابر فرهنگ بشری قرار می‌گیرد. جان رودمن این تقابل را «فرمان افتراقی» می‌نامد که در آن فضیلت‌های انسانی آن چیزهایی

1 . Françoise d'Eaubonne
2 . Karen J Warren

دانسته می‌شوند که حداکثر فاصله را صرفاً از آنچه طبیعی است داشته باشند (پلموود، ۱۳۸۲: ۳۱۷). در عین حال تناظر دوگانه دیگر یعنی مرد و زن پیام دیگری با خود دارد و آن اینکه آنچه فرهنگ و فضیلت انسانی است با مردانگی و آنچه طبیعی است با زنانگی پیوند می‌خورد. در نظریه‌های اکوفمینیستی سه نوع تعامل میان زن و طبیعت مرکزیت دارند. این سه نوع تعامل عبارت‌اند از: ۱- تعامل تجربی، ۲- تعامل مفهومی و یا تعامل فرهنگی/ نمادین و ۳- تعامل معرفت‌شناسانه (Lorentzen & Eaton, 2002). «تعامل تجربی» مدعی این امر است که در اغلب موارد، معضلات زیست‌محیطی جهان تأثیرات نامطلوبی بر روی زنان می‌گذارد چراکه در کشورهای توسعه‌نیافته یا کمتر توسعه‌یافته مسئولیت تهیه آب، سوخت و غذا با زنان است و هر نوع کمبود، فقر و آلودگی آنان را دچار مشکلات فراوان می‌سازد. از این رو محیط زیست امری زنانه است.

«تعامل مفهومی یا فرهنگی/ نمادین» مبتنی بر دیدگاه روتر^۱ است که شیوه‌های فرهنگی غربی، تصویری ذومراتب و دوگانه، در مورد جهان ارائه می‌دهند. مبتنی بر این دیدگاه خصوصیات دوگانه از قبیل: «عقل/ احساس»، «ذهن/ جسم»، «تربیت/ طبیعت»، «آسمان/ زمین»، «مرد/ زن» بیان می‌شوند. بر این اساس نگاه زنان به طبیعت نزدیکتر از مردان هستند و در این فضای فرهنگی، غلبه توأمان بر زنان و طبیعت، امری موجه و طبیعی به نظر می‌رسد. این غلبه، عمدتاً به واسطه «مذهب»، «فلسفه» و سایر «نمادهای فرهنگی»، «شبکه‌های رسانه‌ای» و «ساختارها» مورد تقویت قرار گرفت. به‌طور کلی زمانی که از امر ایدئولوژیک سخن می‌گوییم دو معنی را می‌توانیم در نظر بگیریم: باورهایی که آگاهانه پیروی شده‌اند که مجموعه‌ای از قواعد آشکار و مدون سلوک و اعتقاد هستند مثل ادیان و مکاتب؛ معنی دوم باورهای ناخودآگاهی است که در یک جامعه خاص وجود دارد، ساختارهایی که ما بدون آگاهی کامل از منشاء آنها باورشان داریم، چیزهایی که فکر می‌کنیم «طبیعی» هستند (نک. رایینز، ۱۳۸۹: ۴۴). در مبحث تعامل فرهنگی/ نمادین، ایدئولوژی در هر دو معنای آن قابل بحث و بررسی است و البته شاید در معنای دوم رسیدن به باورهای نانوشته که در نه‌توی ذهن و ضمیر ما هستند دشوارتر باشد. در آثار ادبی، به‌ویژه شاهکارها، گاه با تصاویر و باورهای پنهان در ذهن و ضمیر جمعی مواجه می‌شویم که

1. Ruether

به صورت مستقیم یا از طریق اسطوره‌ها و تصاویر بلاغی ارائه می‌شوند. البته ادبیات وسعت گسترده و مجالی فراخ و مغتنم برای شکستن و یا حداقل تردید در همین باورها نیز هست. دیدگاه سوم، ادعای معرفت‌شناسانه اکوفمنیست‌هاست که از تعاملات بین «زنان» و «طبیعت»، نشأت می‌گیرد. این واقعیت که زنان از مشکلات زیست‌محیطی متأثر شده‌اند، آنان را در انطباق با این شرایط کارکشته ساخته؛ به طوری که این امر، امتیازی معرفت‌شناسانه برای آنان به دنبال دارد. بدین معنا که زنان، پیرامون نظام‌های زمینی، از شناخت بیشتری نسبت به مردان برخوردارند. به عبارتی، زنان در ایجاد الگوهای جدید کاربردی و روشنگرانه، در موقعیت برتری قرار دارند» (Lorentzen & Eaton, 2002).

چنان که ملاحظه می‌شود دو دیدگاه اول و سوم مبتنی بر واقعیت و تجربه است یا حداقل اینکه می‌توان برای اثبات و رد آن به پژوهش‌های میدانی روی آورد - چنانکه تا کنون در این زمینه پژوهش‌هایی نیز انجام شده است - اما دیدگاه دوم مبتنی بر باورهای نوشته یا نانوشته‌ای است که از طرق مختلف فرهنگی خود را بر ذهن و ضمیر ما حاکم می‌کنند تا جایی که گاه تشخیص و تبیین مرز میان «طبیعی» یا «فطری» بودن یک امر و یا برساخته بودن آسان نیست. هر سه دیدگاه بر نزدیکی زنان به طبیعت و حساسیت بیشتر آنان نسبت به مشکلات محیط زیست اتفاق نظر دارند. در این پژوهش تکیه اصلی ما بر روی دیدگاه دوم است، از این رو توجه به تقابل‌های دوگانه، پرداختن به باورهای نوشته یا نانوشته فرهنگی در تحلیل این سروده لحاظ شده است.

۳- روایت مرگ خاموش طبیعت

همان‌طور که در معرفی رویکرد اکوفمنیسم بیان شد، این رویکرد همزمان به مسائل زنان و طبیعت می‌پردازد و حل مشکلات و رفع سلطه بر این دو مقوله را به هم مرتبط می‌داند. بررسی اشعار فروغ حساسیت فوق‌العاده او را نسبت به نظام سلطه بر زنان در جامعه آن روز نشان می‌دهد. ملاحظات مربوط به جنس و جنسیت و وضعیت زنان از دغدغه‌های اصلی فروغ است که به اشکال گوناگون مستقیم یا غیرمستقیم در اشعار، مصاحبه‌ها و نامه‌های او بازتاب پیدا می‌کند. در این باره مطالب بسیاری در کتاب‌ها و مقالات بیان شده است که ما را از تکرار آنها بی‌نیاز می‌کند^(۳). اما درباره دغدغه‌های زیست‌محیطی چنانکه پیشتر گفته شد کمتر می‌توانیم در دفاتر شعری فروغ نمونه‌های برجسته‌ای پیدا کنیم. سروده «دلم برای

باغچه می‌سوزد» که در آخرین مجموعه شعری او آمده است یکی از معدود نمونه‌ها و شاید بهترین آنها در این زمینه است. حادثه محوری در این شعر روایی، خشک شدن باغچه خانه پدری فروغ است. شخصیت‌های اصلی این روایت عبارت‌اند از سه زن یعنی فروغ، مادر و خواهرش، و دو مرد یعنی پدر و برادرش و البته همسایه‌ها و کودکان محله نیز در این روایت نقش دیگری دارند و مسئله را در سطح کلان‌تری مطرح می‌کنند. واکنش این شخصیت‌ها در قبال حادثه خشک شدن باغچه یکسان نیست. هرکدام در قبال آن موضعی و برای موضع خود دلایل و متناسب با آن دلایل راه‌حلهایی ذکر می‌کنند. این باغچه و این خانه را می‌توان نماد طبیعت و پدیده‌های آن در خانه زمین دانست و خشک شدن باغچه را نمادی از بحرانی که گریبان‌گیر طبیعت به‌خصوص در دویست سال اخیر شده است. واکنش شخصیت‌های این روایت در قبال این حادثه و استدلالاتی که آنها برای اتخاذ مواضع خود ذکر می‌کنند می‌توان در سطحی وسیع‌تر همان واکنش دولت‌ها، ملت‌ها، نهادهای مختلف در قبال بحران‌هایی چون گرمایش زمین، سوراخ شدن لایه ازن، نابودی جنگل‌ها و مراتع، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری، آلودگی آب‌ها و خاک‌ها و... دانست.

شعر باخبر مرگ خاموش باغچه در حیاط خلوت خانه فروغ و توصیف وضعیت گل‌ها و ماهی‌ها و درخت‌ها شروع می‌شود. فروغ هشدار می‌دهد که باغچه دارد می‌میرد و با مرگ باغچه رویش، فراموش می‌شود و احساس سبز او می‌پوسد. تنها امید به بارش ابری مسافر است که بیاید باغچه را سیراب کند، حوض را آب کند و ماهی‌ها را جان تازه‌ای بخشد و گرنه امیدی به زمینیان نیست. فروغ بی‌کسی و تنهایی طبیعت و بی‌اعتنایی و ناباوری انسان‌ها را فاجعه‌بارتر از خود بحران می‌داند و بر روی آن تأکید می‌کند:

کسی به فکر گل‌ها نیست / کسی به فکر ماهی‌ها نیست / کسی نمی‌خواهد / باور کند که باغچه دارد می‌میرد / که قلب باغچه در زیر آفتاب ورم کرده است / که ذهن باغچه دارد آرام آرام / از خاطرات سبز تهی می‌شود / و حس باغچه انگار / چیزی مجرد است که در انزوای باغچه پوسیده‌ست. / حیاط خانه ما تنهاست / حیاط خانه ما / در انتظار بارش یک ابر ناشناس / خمیازه می‌کشد / و حوض خانه ما خالیست / ستاره‌های کوچک بی‌تجربه / از ارتفاع درختان به خاک می‌افتند / و از میان پنجره‌های پریده‌رنگ خانه ماهی‌ها / شب‌ها صدای سرفه می‌آید / حیاط خانه ما تنهاست (فرخزاد، ۱۳۸۲: ۳۳۲-۳۳۳).

این وضعیت هرچقدر برای فروغ مهم است برای سایر اعضای خانواده مهم نیست. فروغ در ادامه این سروده دلایل بی‌توجهی و بی‌عملی اعضای خانواده را نسبت به مرگ باغچه بیان می‌کند که یادآور دلایل بی‌توجهی انسان‌ها به هشدارهای متخصصان محیط زیست است.

۳-۱- نگرش درون‌نسلی

پدر پیر و ازکارافتاده فروغ که در آستانه مرگ است نسبت به این اتفاق بی‌اعتناست، چراکه همه‌چیز را از منظر فردی و اقتصادی می‌نگرد و هیچ تعهد و احساسی نسبت به نسل بعد از خودش ندارد چه برسد به حیات گونه‌های گیاهی و جانوری دیگر؛ از این رو مرگ باغچه و ماهی‌ها برای او عادی است. پدر می‌گوید:

«از من گذشته است/ از من گذشته است/ من بار خود را بردم/ و کار خود را کردم»
و در اتاقش، از صبح تا غروب، / یا شاهنامه می‌خواند/ یا ناسخ‌التواریخ/ پدر به مادر می‌گوید:
«لعنت به هر چه ماهی و هر چه مرغ/ وقتی که من بمیرم دیگر/ چه فرق می‌کند که باغچه باشد/ یا باغچه نباشد/ برای من حقوق تقاعد کافیست» (همان: ۳۳۳).

اگر پدر فروغ را نماینده یک نسل در نظر بگیریم، در این بند از شعر فروغ، از منظر اخلاق زیست‌محیطی چند خطای بزرگ در نگرش او دیده می‌شود: نخست اینکه او از منظر انسان‌محور به این پدیده می‌نگرد و از درک احساس گیاه و سایر موجودات عاجز است. دوم اینکه تنها به زندگی و بقای خود توجه دارد و چون می‌داند روزهای پایانی حیات خود را می‌گذراند دیگر نسبت به نسل بعد خود بی‌اعتناست. سوم اینکه به همه‌چیز از جمله محیط زیست نگاه اقتصادی دارد و چون حقوق او تأمین شده است، چیز دیگری برایش مهم نیست. هر سه استدلال پدر فروغ در سطح کلان‌تر معضلات بزرگی را برای زمین به وجود آورده است و البته به‌همین دلیل نظریه‌های مختلف در حوزه اخلاق محیط زیست شکل گرفته‌اند تا بشر مغرور و خودخواه از منظری وسیع‌تر به این موضوع بنگرد. در اینجا به تحلیل هر سه دلیل می‌پردازیم:

۳-۲- دلایل انسان‌محور

در فرهنگ غرب مبتنی بر دوگانه‌های ماده و معنا، بدن و ذهن، زن و مرد، انسان و طبیعت و غیره، انسان خود را از طبیعت جدا و دور می‌دید. همین‌طور در گذشته به دلایل مختلف فرهنگی، انسان خود را اشرف موجودات و مسلط بر آنها می‌دانست. اما بعد از بحران محیط

زیست و مبتنی بر دانش اکولوژی، انسان متوجه این خطای خود شد و سلامت و ادامه بقای خود را در گرو سلامت و ادامه بقای اکوسیستم دانست. از این رو همزمان که مبارزاتی برای رفع تبعیض‌های نژادی و جنسیتی صورت گرفت نهضت‌هایی در جهت رفع تبعیض‌گونه‌ای و توجه به سایر گونه‌ها نیز شکل گرفت. اکوفمنیسم دو هدف رفع تبعیض جنسیتی و تبعیض‌گونه‌ای را همزمان دنبال کرد. نگاه پدر فروغ مبتنی بر نگاه نادرست گذشته است که همه موجودات را برای و در خدمت انسان تصور می‌کند و برای حیوانات و طبیعت از لحاظ اخلاقی ارزش ذاتی قائل نیست. از این رو اگر بخشی از طبیعت به کار او نیاید آن را زائد و بی‌ثمر می‌خواند و به راحتی به نابودی آن اقدام می‌کند. البته چنان که در عمل دیدیم وقتی که پدیده‌ای یا بخشی از طبیعت هم به کار او بیاید، بیش از مصرف و نیاز خود با بی‌رحمی به نابودی آن اقدام می‌کند. شکل‌گیری نظریه‌های اخلاقی غیر انسان‌محور از جمله تعمیم‌گرایی، حیوان‌محوری، زیست‌محوری، بوم‌محوری، ملاحظه‌عام و عمومیت‌نگری و نیز نظریه فضیلت زیست‌محیطی در راستای کمرنگ کردن اخلاق انسان‌محور شکل گرفت (نک. پارساپور، ۱۴۰۰). در شعر فروغ این نگاه انسان‌محور را در پدر او ملاحظه می‌کنیم.

۳-۳- دلایل مرتبط با توسعه

استدلال دوم پدر فروغ مبتنی بر نگاهی است که علاوه بر مشخصه انسان‌محور بودن، محدود به نیازهای این عصری و این‌زمانی انسان است و مسئولیتی در قبال آینده و نسل‌های بعد از خود ندارد. مفهوم پایداری حدود ۴۲ سال قبل برای از بین بردن چنین نگاهی شکل گرفت. مبتنی بر ملاحظات بین‌نسلی آرمان توسعه افسارگسیخته در سازمان ملل به توسعه پایدار تغییر یافت؛ «توسعه پایدار توسعه‌ای است که نیازهای نسل حاضر را برآورده سازد بدون آنکه توانایی نسل‌های آینده در تأمین نیازهایشان به خطر بیفتد» (دژاردن، ۱۳۹۶: ۱۷۶) و این‌گونه شرط پایداری در توسعه اموری مانند کشاورزی، سرمایه‌گذاری، حمل‌ونقل، بهره‌برداری از جنگل‌ها، دریاها، ساخت‌وساز، صید و شکار و غیره را محدود و معقول ساخت. توسعه در همه این زمینه‌ها زمانی مورد تأیید است که آینده زیست کره را تهدید نکند و اجازه دهد امکانات امروز در اختیار نسل‌های بعد نیز قرار گیرد. فروغ این نگاه انسان‌محورانه و خودمحورانه را در پدر خود می‌بیند و به خوبی توصیف می‌کند.

۳-۴- دلایل اقتصادی

نکته دیگری که در استدلال پدر فروغ برای توجیه بی‌اعتنایی و بی‌عملی ملاحظه می‌کنیم، نگاه اقتصادی او به طبیعت است. حقوق تقاعد موجب می‌شود که دیگر نیاز اقتصادی به طبیعت نداشته باشد و در نتیجه نسبت به وضعیت آن بی‌اعتنا باشد. یکی از موضوعاتی که در نقد فرهنگ مدرن مطرح می‌شود این است که مصرف‌گرایی و منفعت اقتصادی ما را از مراقبت محیط زیست غافل کرده است و انسان تصور می‌کند که همه چیز قابل خرید و فروش است از جمله مشکلات محیط زیستی که مبتنی بر فایده و هزینه محاسبه می‌شود (نک. هوارت، ۱۳۸۲: ۲۰۱-۲۰۳). برای مثال با نوسانات اقتصادی ممکن است عرضه گوشت به بازار بصره نباشد، در این موارد شاهدیم که چگونه صدها و هزاران جوجه معدوم می‌شوند بی آنکه ملاحظات اخلاقی در نظر گرفته شود. از بین بردن باغ‌ها و قطع کردن و خشک کردن درختان برای صرفه‌های اقتصادی نمونه دیگری است که آفت جان طبیعت در سیاست سرمایه‌داری است. همین‌طور آلودگی هوا و آب‌ها توسط دود و فاضلاب ناشی از فعالیت کارخانه‌ها که به دلیل منافع اقتصادی تعطیل یا محدود نمی‌شوند.

در نگرش پدر فروغ زمانی باغچه دارای ارزش است که او نیاز اقتصادی به آن داشته باشد، در غیر این صورت بود و نبود باغچه فرقی به حال او ندارد. به‌طور کلی دو نوع مواجهه با طبیعت در نظریه‌های اخلاق زیست‌محیطی وجود دارد: نظریه‌هایی که مبتنی بر ارزش ذاتی هستند؛ یعنی طبیعت و پدیده‌های آن فارغ از نیاز یا عدم نیاز انسان دارای ارزش ذاتی هستند و ما باید نسبت به حفظ آنها متعهد باشیم؛ و دوم نظریه‌هایی که مبتنی بر ارزش ابزاری هستند، یعنی از آنجاکه بخشی از طبیعت مورد نیاز انسان است و برای انسان از حیث اقتصادی، تغذیه و دارویی و غیره ارزشمند هستند، ما موظفیم در حفظ و نگهداری آنها بکوشیم در غیر این صورت هیچ تعهدی در قبال حفظ آنها نداریم. در اینجا یک نکته مهم وجود دارد و آن اینکه حتی اگر نگاه ابزاری به طبیعت داشته باشیم، باید بدانیم که مبتنی بر چرخه حیات و نگاه به مجموعه طبیعت به‌عنوان یک اکوسیستم که اجزای آن کاملاً به یکدیگر مرتبط هستند، ما قادر به انتخاب پدیده‌های مفید و غیرمفید از طبیعت نیستیم. از سوی دیگر نیازهای انسان در محدوده نیازهای مادی که برشمرده‌ایم نیست. برایان نورتن برای حفظ طبیعت وحشی تلاش کرد دلایل فرهنگی، اجتماعی و زیباشناختی را در کنار ملاحظات کالامحور و تجاری گونه‌ها مطرح کند. او در نظریه انسان‌محور ضعیف خود بیان

کرد که اندیشیدن به اهمیت طبیعت برای انسان و برای تأمین نیازهای مادی و اقتصادی آن می‌تواند ما را در حفاظت از آنها تشویق کند. «ارج نهادن به خلوت، تجربه کردن اکوسیستم‌های دست‌کاری‌نشده، درک ارزش دیدن طبیعت به‌عنوان طرحی بس بزرگتر از دیدن به‌عنوان جایی که فقط بایستی به دنبال نفع اقتصادی بود همگی این نگاه را که دلار شنی (نوعی توتیای دریایی) صرفاً یک کالا است تهدید می‌کند» (نورتون، ۱۳۸۲: ۱۸۱). در حقیقت نورتون دامنه‌ی نیازهای انسان به طبیعت را از نیازهای اولیه و وسعت بخشید و نیازهای روحی و زیباشناختی را نیز لحاظ کرد. مبتنی بر این نگاه ما نباید مثلاً به جنگل و دریا و دشت به‌عنوان منابعی برای تأمین غذا و نیازهای روزمره خود نگاه کنیم؛ بلکه همه اینها می‌توانند مکان‌هایی آرامش‌بخش و تفریح‌گاہی برای ما و نسل‌های بعدی ما باشند. زیبایی، گستردگی و عظمت طبیعت، حیرت و جاذبه‌ای برای ما به همراه دارد که نمی‌توانیم آن را در چیز دیگری تجربه کنیم. خاطرات کودکی ما با طبیعت گره خورده است و ما همه خستگی‌ها و کسالت‌ها و همهمه‌های زندگی شهری را در دل طبیعت از خود دور می‌کنیم. اینجاست که سعی می‌کنیم در حفاظت از زیبایی، کلیت و انسجام طبیعت و محیط زیست خود تلاش و حتی خرج کنیم هرچند منافع مادی و ملموس برای ما نداشته باشد. حیاط، باغچه و حوض خانه‌ها آن بخش از معماری است که نیازهای روحی و روانی ساکنان را تأمین می‌کند و امکان می‌دهد که فارغ از روزمرگی‌ها با خاک و گل و درخت و آب و ماهی و پرندگان ارتباط برقرار کنیم. این همان نکته‌ای است که از چشم پدر فروغ و بسیاری از معماران قفس‌های طبقاتی امروز پنهان مانده است.

۳-۵- دلایل مبتنی بر ذهنیت و باورها

در ادامه سروده فروغ به دلایل بی‌عملی مادر نسبت به خشک‌شدن باغچه می‌پردازد. در حقیقت مادر برخلاف پدر و برادر، نسبت به خشک‌شدن گل‌ها و باغچه بی‌اعتنا نیست؛ اما سایه سنگین فرهنگ و باورهای به‌دور از واقعیت نسبت به طبیعت، او را از اقدام درست و مؤثر برای نجات گل‌ها و ماهی‌ها بازداشته است.

مادر تمام زندگی‌اش / سجاده‌ایست گسترده / در آستان وحشت دوزخ / مادر همیشه در ته هر چیزی / دنبال جای پای معصیتی می‌گردد / و فکر می‌کند که باغچه را کفر یک گیاه / آلوده کرده است. / مادر تمام روز دعا می‌خواند / مادر گناهکار طبیعی‌ست / و فوت می‌کند به تمام

گل‌ها/ و فوت می‌کند به تمام ماهی‌ها/ و فوت می‌کند به خودش/ مادر در انتظار ظهور است/ و بخششی که نازل خواهد شد (فرخزاد، ۱۳۸۲: ۳۳۴).

انسان در گذشته، در فرهنگ‌های مختلف، هنگامی که طبیعت و پدیده‌های طبیعی دچار آسیب می‌شد یا با مشکلات زیست‌محیطی مثل قحطی، خشکسالی، سیل، زلزله، رعد و برق، بیماری و غیره مواجه می‌شد به دنبال دلایل و عوامل به وجود آمدن این مشکلات می‌گشت و به دلیل نارسایی علمی ناچار به باورهای اسطوره‌ای و یا دلایل خیالی و ساختگی متوسل می‌شد. از سوی دیگر برای پیشگیری و یا علاج و برطرف کردن این مصیبت‌ها و مشکلات راه‌حلی مبتنی بر همان باورها و خرافات ارائه می‌داد. علاوه بر این باورها و خرافات، در ادیان آسمانی گاه وقایع طبیعی و فجایع و بیماری‌ها به نوعی به رفتار آدمیان و گناهان او ربط داده می‌شد و چاره را در دعا کردن و نیز توبه نمودن از گناهان می‌دیدند. دربارهٔ ارتباط منطقی که میان وقایع طبیعی و رفتار نادرست انسان می‌تواند وجود داشته باشد، و آیاتی از قرآن که ممکن است در این ارتباط مورد توجه قرار گیرد، به منابع دیگر باید مراجعه کرد (از جمله نک. پارساپور، ۱۳۹۲: ۴۸-۵۰ و پارساپور، ۱۴۰۰ الف: ۹۴-۹۵)؛ اما در هر صورت نباید با مصادره به مطلوب دست از اقدام عملی برای نجات طبیعت برداریم. آنچه در شعر فروغ آمده است نگاه او به عقاید مذهبی آمیخته با باورهای عوامانهٔ مادر است. مادر هم دلیل خشک شدن باغچه و هم راه نجات گل‌ها و ماهی‌ها را در امور معنوی و غیرمادی می‌بیند. نکته‌ای که می‌شود در اینجا به آن اشاره کرد این است که بی‌تردید برخی از فجایع زیست‌محیطی و آسیب‌هایی که به محیط زیست ما وارد می‌شود ناشی از عملکرد نادرست ماست که مطابق با باورهای دینی و قرآنی نوعی کفران نعمت و ظلم محسوب می‌شود؛ اما برای جبران آن تنها دعا خواندن و به انتظار معجزه نشستن کافی نیست؛ بلکه لازم است هم برای پیشگیری و هم رفع این مشکلات اقدام عملی کنیم و البته علوم پیشرفتهٔ امروز در این زمینه می‌توانند به کمک ما بیایند.

۳-۶- دلایل مبتنی بر نگرش بدبینانه

بخش بعدی سرودهٔ فروغ به دلایل بی‌اعتنایی برادر او نسبت به خشک‌شدن باغچه می‌پردازد:

برادرم به باغچه می‌گوید قبرستان / برادرم به اغتشاش علف‌ها می‌خندد / و از جنازه ماهی‌ها / که زیر پوست بیمار آب / به ذره‌های فاسد تبدیل می‌شوند / شماره برمی‌دارد / برادرم به فلسفه معتاد است / برادرم شفای باغچه را / در انهدام باغچه می‌داند / او مست می‌کند / و مشت می‌زند به در و دیوار / و سعی می‌کند که بگوید / بسیار دردمند و خسته و مأیوس است / او ناامیدی‌اش را هم / مثل شناسنامه و تقویم و دستمال و فندک و خودکارش / همراه خود به کوچه و بازار می‌برد / و ناامیدی‌اش / آن قدر کوچک است که هر شب / در ازدحام می‌کده گم می‌شود (فرخزاد، ۱۳۸۲: ۳۳۴-۳۳۵).

برادر فروغ فیلسوف ناامیدی است که به همه جهان اطراف خود از پشت عینک یأس و بدبینی می‌نگرد. او سرخورده و خسته و دردمند به مستی و فراموشی روی می‌آورد تا نبیند و نیندیشد. او حتی با نام‌گذاری نادرست سعی می‌کند واقعیت بحران را انکار کند و اصولاً در باغچه بودن باغچه تردید می‌کند. او پیشاپیش مرگ باغچه و ماهی‌ها را می‌پذیرد و چاره را در محو کردن و حذف آنها می‌داند همان‌طور که با مستی همه دغدغه‌های دیگرش را محو می‌کند. ما در این توصیفات هیچ نگاه همدلانه نسبت به باغچه و ماهی‌ها نمی‌بینیم و فکر فلسفی جایی برای احساسات و عاطفه باقی نگذاشته است. به عبارت دیگر مشغولیت انسان به مسائل انتزاعی گاه فاصله او را با واقعیت‌ها زیاد می‌کند و او را نسبت به اتفاقاتی که در جهان پیرامون او رخ می‌دهد غافل می‌سازد. امروز ورود فلسفه به‌ویژه فلسفه کاربردی به مسائل محیط زیست و شکل‌گیری اخلاق محیط زیست این نوید را می‌دهد که فیلسوفان ما نه تنها در فهم جهان موجود بلکه در تغییر جهان نیز تأثیرگذار باشند.

۳-۷- دلایل ناشی از شهرنشینی

بخش بعدی شعر بیان علت - و نه دلیل - کاهش توجه خواهر فروغ نسبت به خشک شدن باغچه است که می‌تواند در سطح گسترده‌تر علت کاهش توجه بخشی از جامعه شهرنشین امروز نسبت به بحران محیط زیست باشد.

و خواهرم که دوست گل‌ها بود / و حرف‌های ساده قلبش را / وقتی که مادر او را می‌زد / به جمع مهربان و ساکت آنها می‌برد / و گاه‌گاه خانواده ماهی‌ها را / به آفتاب و شیرینی مهمان می‌کرد ... / او خانه‌اش در آن سوی شهر است / او در میان خانه مصنوعی‌اش / با ماهیان قرمز مصنوعی‌اش / و در پناه عشق همسر مصنوعی‌اش / و زیر شاخه‌های درختان سیب مصنوعی / آوازه‌های مصنوعی می‌خواند / و بچه‌های طبیعی می‌سازد / او هر وقت که به دیدن ما می‌آید /

و گوشه‌های دامنش از فقر باغچه آلوده می‌شود حمام ادکلن می‌گیرد/ او هر وقت که به دیدن ما می‌آید/ آبستن است (همان: ۳۳۵-۳۳۶).

فروغ نسبت خواهرش را با طبیعت در دو برهه توصیف می‌کند. زمان مجردی او که در این خانه زندگی می‌کرد. ساده و صمیمی بود و دوست گل‌ها و ماهی‌ها^(۳) و دوره دوم زندگی او که ازدواج کرد و در آن سوی شهر در فضایی مصنوعی سکنی گزید. آپارتمان نشینی فاصله شهرنشینان را از طبیعت بیشتر کرد و سبزی و درخت و ماهی جای خود را به گلدان‌ها و گل‌های مصنوعی دادند و آوای پرندگان آزاد در طبیعت جای خود را به صداهای مصنوعی دادند که از طریق رادیو و تلویزیون به گوش می‌رسند. انسان با شهرنشینی از طبیعت فاصله گرفت؛ اما فاجعه آنجاست که این شهرنشینان زمانی که برای تفریح پا به طبیعت می‌گذارند، مثلاً به دل جنگل می‌روند و بر روی برگ‌های خیس پا می‌گذارند، احساس کثیفی و آلودگی می‌کنند. فروغ دقیقاً چنین حالی را در خواهرش توصیف می‌کند. خواهرش به زندگی لوکس و تمیز مصنوعی عادت کرده است و وقتی به خانه مادری‌اش بازمی‌گردد، دیگر از دیدن باغچه و حوض لذت نمی‌برد؛ بلکه حتی آن را آلوده و بدبو می‌داند و بلافاصله به خود ادکلن می‌زند! جالب اینجاست او همچنان یک زن است و جسم و تن او از جنس طبیعت و زمین است و مانند زمین زایش دارد و به قول فروغ بچه‌های او کاملاً طبیعی هستند اما درختان و گل‌های مصنوعی را ترجیح می‌دهد. فروغ صفت مصنوعی را به همسر او و فضای آپارتمانی که در آن ساکن است، نسبت می‌دهد، یعنی صفت طبیعی را فقط با زنی که زایش دارد مرتبط دانسته است که این امر از منظر اکوفمینیستی قابل توجه است.

۳-۸- جنگ و خشونت دلیل بی‌توجهی به طبیعت

در بخش بعدی سروده، فروغ علاوه بر صفت تنهایی، صفت گیج شدن را به حیاط منزل خود نسبت می‌دهد. این گیج شدن مرتبط با جنگی است که در نزدیکی خانه فروغ درگرفته است و خمپاره و مسلسل جای گل و گیاه و ماهی را پرکرده‌اند. کودکان مدرسه به جای اینکه با طبیعت و کتاب و دانش بزرگ شوند از همان کودکی در محیطی جنگی قرار گرفته‌اند و خشونت و خشم، جایگزین علم و معرفت شده است. شاید این جنگ جنگی ناخواسته و تحمیلی باشد چنان که فروغ می‌گوید؛ اما به حال محیط زیست فرقی نمی‌کند و آسیمی که نباید به آن برسد می‌رسد.

حیاط خانه ما تنهاست/ حیاط خانه ما تنهاست/ تمام روز/ از پشت در صدای تکه‌تکه شدن می‌آید/ و منفجر شدن/ همسایه‌های ما همه در خاک باغچه‌هایشان به‌جای گل/ خمپاره و مسلسل می‌کارند/ همسایه‌های ما همه بر روی حوض‌های کاشی‌شان/ سرپوش می‌گذارند/ و حوض‌های کاشی/ بی‌آنکه خود بخوانند/ انبارهای مخفی باروتند/ و بچه‌های کوچک ما کیف‌های مدرسه‌شان را/ از بمب‌های کوچک/ پر کرده‌اند/ حیاط خانه ما گیج است (همان: ۳۳۶-۳۳۷).

فروغ به نکته بسیار مهم دیگری در این بند اشاره کرده است و آن تأثیر بی‌اعتنایی به محیط زیست و حیات سایر موجودات است زمانی که انسان‌ها بر سر منافع خود با یکدیگر می‌جنگند. جالب اینجاست که غالب جنگ‌ها به خاطر زمین است و درعین حال بیشترین آسیب را زمین می‌بیند. در جنگ‌ها غالباً انسان‌ها به تلفات انسانی و خسارت‌های مالی توجه دارند؛ اما کسی آمار درختان سوخته و قطع شده، آمار گونه‌های حیوانی و گیاهی از بین رفته، آمار آب‌ها و خاک‌های آلوده و ... را ارائه نمی‌کند. جنگ با همه تلفات جانی و مالی تمام می‌شود؛ اما گاهی به دلایل استفاده از سلاح‌های میکروبی و شیمیایی آثار مخرب آن بر روی محیط زیست سال‌ها و قرن‌ها باقی می‌ماند. زنان و طبیعت قربانیان خاموش جنگ هستند. جنگ‌ها در طول تاریخ صحنه بروز سلطه‌گری مردان بر زمین و زن هستند. اینسترا کینگ^۱ از نظریه پردازان اکوفمینیست برآشفته از دلاورمردی‌های نظامی‌گری‌های بین‌المللی می‌گوید: ما شاهد تخریب زمین و موجوداتش به وسیلهٔ سلحشوران کشورهای گوناگون و نیز تهدید نابودی هسته‌ای از سوی جنگجویان نظامی هستیم و این مایه نگرانی اکوفمینیست‌ها است. کینگ می‌گوید: ما بر این باوریم که فرهنگ ضد طبیعت، فرهنگ ضد زنان نیز هست (به نقل از شجاعی، ۱۳۷۹: ۱۶۹). در جنگ‌ها جنگجویان تلاش می‌کنند هم‌زمان بر زمین و زنان تسلط پیدا کنند. اشتراک لفظ «تجاوز» برای زن و زمین در جنگ‌ها باز از منظر اکوفمینیستی قابل تأمل است.

۴- فروغ و اخلاق مراقبت زیست‌محیطی

بعد از برشمردن دلایل مختلف بی‌اعتنایی به مرگ باغچه، فروغ به خودش به‌عنوان یک فرد از اعضای این خانواده رجوع می‌کند. به حال‌وهوا و احساسات شخصی و درنهایت به وظیفه و

1 . Ynestra King

مسئولیت فردی خود به عنوان یک عضو از خانواده‌ای که نمی‌تواند در انتظار متقاعد کردن آنها بماند.

من از زمانی / که قلب خود را گم کرده است می‌ترسم / من از تصور بیهودگی این همه دست / و از تجسم بیگانگی این همه صورت می‌ترسم / من مثل دانش‌آموزی / که درس هندسه‌اش را / دیوانه‌وار دوست می‌دارد تنها هستم / و فکر می‌کنم که باغچه را می‌شود به بیمارستان برد / من فکر می‌کنم؟ [...] / من فکر می‌کنم [...] / من فکر می‌کنم [...] / و قلب باغچه در زیر آفتاب ورم کرده است / و ذهن باغچه دارد آرام‌آرام / از خاطرات سبز تهی می‌شود (فرخزاد، ۱۳۸۲: ۳۳۷).

ترس فروغ از بی‌احساسی (گم شدن قلب)، بی‌عملی (بیهودگی این همه دست) و بیگانگی انسان‌ها با یکدیگر است. انسان‌هایی که نمی‌تواند ارتباط عاطفی با یکدیگر و با محیط زیستشان داشته باشند و فروغ در جمع آنها احساس تنهایی می‌کند. اما همه اینها چیزی از احساس مسئولیت او کم نمی‌کند. او به راه‌حل عقلانی برای نجات باغچه می‌اندیشد. باغچه‌ای که در حال احتضار است و نه تنها دارد خشک می‌شود؛ بلکه حتی خاطرات سبز بودن را فراموش می‌کند. تأکید فروغ بر روی فکر کردن و چاره‌اندیشی و ازسوی دیگر اقدام عملی برای درمان این درد در این بند از سروده می‌تواند پیام اصلی این شعر برای تک‌تک مخاطبان باشد. شاید در سرزمین و محله و یا حتی خانه‌ای که ما زندگی می‌کنیم، دیگران به دلایلی نسبت به محیط زیست، به حیات گونه‌های گیاهی و جانوری بی‌اعتنا باشند؛ اما این امر بی‌توجهی و بی‌عملی ما را توجیه نمی‌کند. من به عنوان یک عضو از اکوسیستم و یک فرد از جامعه جهانی موظفم به سلامت محیط زیست و به سبز ماندن زمین بیندیشم و در همه امور زندگی آن را لحاظ کنم و گرنه شعار دادن و نگران بودن چاره این درد نیست.

۵- نقش مراقبتی زنان از طبیعت

در این شعر با وجود نگاه‌های متفاوت مادر، خواهر و خود فروغ نسبت به باغچه، زنان نسبت به مردان توجه بیشتری به طبیعت دارند و نقش احساسات و عواطف زنانه در این زمینه برجسته است؛ در حالی که نگاه اقتصادی و فلسفی مردان در این روایت آنها را از درک واقعیتی که دارد اتفاق می‌افتد دور کرده است.

اکوفمینیست‌ها زنان را به دلیل داشتن اخلاق مراقبتی^۱ مادرانه در عرصه حفاظت از محیط زیست نقش آفرین می‌دانند. نمونه تاریخی آن جنبش زنان هند با نام چیپکو^۲ بود که با در آغوش گرفتن درختان مانع قطع آنان شدند. در تحقیقات متعدد جامعه‌شناسان محیط زیست ارتباط میان متغیر جنسیت به ارزش‌ها و نگرش‌های زیست‌محیطی مورد بررسی قرار گرفته است. این مطالعات نشان می‌دهد که زنان نسبت به مردان رفتار محافظانه بیشتری نسبت به محیط زیست از خود نشان می‌دهند (نک. فروتن‌کیا و نواج، ۱۳۹۵: ۲۴۲-۲۵۰). کانت نیز معتقد است که زنان نسبت به مردان وابستگی بیشتری نسبت به طبیعت دارند و در نتیجه مراقبت بیشتری نیز از طبیعت می‌کنند. «اگرچه اغلب دیدگاه‌های فمینیستی، وابستگی کانتی زنان با طبیعت و با بقای نوع را به‌عنوان نمونه ایدئولوژی مردم‌محور او در نظر می‌گیرند، هالی ویلسن استدلال می‌کند که از منظر اکوفمینیسم (فمینیسم سبز) وابستگی زنان با طبیعت یک همبستگی مثبت است. او بیان می‌کند که تبیین کانت درباره نقش زنان در حفاظت از انواع (گونه‌های زیستی) می‌تواند همراه فمینیسم باشد، همان‌طور که نل نودینگ، مراقبت مادرانه را برای حفاظت از کودکان به‌عنوان منبع اخلاق در نظر گرفت» (اسکات، ۱۹۹۷).^(۴)

۶- نتیجه‌گیری

در شعر فروغ فرخزاد دغدغه جنسیت برجستگی خاصی دارد اما دغدغه‌های زیست‌محیطی چندان نمود ندارد چراکه طبیعت و پدیده‌های آن در ذهن و زبان او بیشتر در صورخیال و با هدف زمینه‌سازی برای روایت‌های او نمود پیدا می‌کند. در این میان شعر «دل‌م برای باغچه می‌سوزد» یکی از موارد استثنایی است. در این شعر فروغ واکنش‌های دو شخصیت مرد و سه شخصیت زن را در مواجهه با خشکی باغچه منعکس می‌کند. بررسی استدلال‌ها و نحوه نگرش شخصیت‌های مرد به این اتفاق نشان می‌دهد که منافع اقتصادی، مشکلات شخصی، نیندیشیدن به آینده و یأس فلسفی در مردان دلایل بی‌توجهی و در نتیجه بی‌عملی آنها در مقابل مشکلات زیست محیطی است. چنانکه می‌دانیم سیستم سرمایه‌داری و منافع سرمایه‌داران بزرگ یکی از موانع مهم در مقابله با بحران محیط زیست است. جهان سرمایه‌داری کمتر به پیمان‌های بین‌المللی مربوط به آب و هوا تن می‌دهند چراکه تدابیر و

1 . Ethics of care

2 . Chipko

توصیه‌های کارشناسان محیط زیست، تولید و توسعه را محدود و مشروط می‌کند. زنان در شعر فروغ نسبت به مشکلات محیط زیست حساس‌ترند و این فرضیه اکوفمینیست‌ها را تأیید می‌کند. درعین حال شهرنشینی، دوری از طبیعت و عادت کردن به محصولات تصنعی از یک سو و ازسوی دیگر بی‌توجهی به علم و دستاوردهای دانش بشری در اقدامات عملی و تکیه بر باورها و خرافات و روش‌هایی که امروز نمی‌تواند پاسخگوی این بحران باشد، ازجمله موانعی هستند که اقدام عملی و مؤثر زنان را غیرممکن ساخته‌اند. فروغ به عامل مهم دیگر تهدیدکننده محیط زیست اشاره می‌کند و آن جنگ است. جنگ و رقابت تسلیحاتی دولت‌ها بی‌اعتنا به تأثیرات مخرب زیست‌محیطی و عواقب شوم آن از گذشته تا امروز ادامه دارد. خوانش این سروده با رویکرد اکوفمینیستی به ما می‌گوید که زنان به دلیل احساس مادرانه و نزدیکی به طبیعت با کسب آگاهی و دانش روز می‌توانند در مسیر مراقبت از محیط زیست و پیشگیری از آسیب بیشتر به طبیعت پیشتاز باشند.

پی‌نوشت

- ۱- این دو طرح با عناوین «اکوفمینیسم در ادبیات معاصر» و «تحلیل شعر معاصر با رویکرد اکوفمینیسم» در پژوهشگاه علوم انسانی انجام شده و هنوز به چاپ نرسیده است.
- ۲- درباره نگاه فروغ به مسئله جنسیت و اعتراض او به تبعیض جنسیتی رجوع شود به زنی تنها: فروغ فرخزاد و شعرش از مایکل هیلمن، فروغ فرخزاد از روح انگیز کراچی، پریشادخت شعر از مشرف ازاد تهرانی، جاودانه زیستن، در/وج مردن از بهروز جلالی و آثاری از این دست.
- ۳- پوران، خواهر فروغ در خاطراتش نقل می‌کند که او و فروغ اغلب در حیاط خانه‌مان با هم بازی می‌کردند، پایشان را در جوی آب می‌گذاشتند و گلببرگ‌های سفید اقاقی را در جوی آب می‌ریختند و مادر به خاک‌بازی آنها و کندن گل‌ها اعتراض می‌کرد (به نقل از هیلمن، ۱۳۹۴: ۴۰).
- ۴- برای وضوح بیشتر کمی در ترجمه تصرف شده‌است.

منابع

اسکات، رابین می. (۱۹۹۷). *تفاسیر فمینیستی از کانت*، مترجم مریم نصر اصفهانی. قابل دسترسی در سایت تاریخ فلسفه به نشانی:

http://philosophers.atspace.com/kant_feminism.htm.

- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۲). *نقد بومگرا، ادبیات و محیط زیست*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، زهرا، و ربابه قلی‌پور و شهلا خلیل‌اللهی. (۱۳۹۶). «خوانش اکوفمینیستی رمان اندوه جنگ با تکیه بر رابطه فرهنگی و نمادین». *پژوهش‌نامه زنان*، (۸)، ۱-۲۱.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۷). «نقد اکوفمینیستی داستان «آبی‌ها»». *پژوهش‌نامه ادبی*، ۱۵ (۶۲)، ۳۳-۵۰.
- پارساپور، زهرا. (۱۴۰۰ الف). *اخلاق زمین*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- پارساپور، زهرا. (۱۴۰۰ ب). «خوانش اکوفمینیستی داستان «زنان بدون مردان»». *جستارهای نوین ادبی*، ۵۴ (۲۱۵)، ۲۹-۴۶.
- پلموود، وال. (۱۳۸۲). «طبیعت، نفس و جنسیت: فمینیسم، فلسفه بوم‌شناختی و نقد عقلانیت». *اخلاق محیط زیست: مقدمات و مقالات*، ویراستار جان بنسون. مترجم عبدالحسین وهاب‌زاده. مشهد: جهاد دانشگاهی واحد مشهد. ۳۱۶-۳۲۵.
- پورقریب، بهراد. (۱۳۹۷). «نقد فمینیستی بومگرای رمان جای خالی سلوچ». *ادبیات پارسی معاصر*، سال هشتم (۲۵)، ۱-۱۸.
- دژاردن. جوزف آر. (۱۳۹۶). *اخلاق محیط زیست؛ درآمدی بر فلسفه محیط زیست*، ترجمه مهدی کلاهی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- دوستی، فرزانه. (۱۳۹۸). «فلسفه بوم‌فمینیسم و پارادوکس ذات‌گرایی در آفرینش هنری: بازخوانی سه‌گانه فرهنگ/طبیعت». *پژوهش‌نامه فرهنگستان هنر*، (۱۹)، ۷۳-۹۳.
- ذکاوت، مسیح. (۱۳۹۷). «درآمدی بر بوم‌فمینیسم: مطالعه‌ی موردی دو دوست و دیلینگ دیلینگ». *مطالعات ادبیات کودک*، ۹ (۱۸)، ۵۵-۷۶.
- ذوالفقارخانی، مسلم. (۱۳۹۹). «بررسی اصالت زن-طبیعت و اندیشه‌های طبیعت‌گرایانه فروغ فرخزاد». *پژوهش‌نامه ادب غنایی*، ۱۸ (۳۴)، ۱۲۳-۱۴۲.
- رابینز، روت. (۱۳۸۹). *فمینیسم‌های ادبی*، ترجمه احمد ابومحبوب. تهران: افراز.
- شجاعی، منصوره. (۱۳۷۹). «اکوفمینیسم، تعریف، تاریخچه، مقدمات و...» در *مجموعه مقالات جنس دوم، گردآوری نوشتین احمدی خراسانی*. تهران: توسعه. ۱۶۸-۱۷۰.
- عاملی‌رضایی، مریم. (۱۳۸۲). *صور خیال در شعر فروغ فرخزاد*، تهران: شور.
- فروتن‌کیا، شهروز. و نواح، علیرضا. (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی محیط زیست*، تهران: جامعه‌شناسان.
- فرخزاد، فروغ. (۱۳۸۲). *مجموعه اشعار فروغ فرخزاد*، تهران: نگاه.

نورتون، برایان. (۱۳۸۲). «رویکرد فرهنگی به زیست‌شناسی حفاظت». *اخلاق محیط زیست: مقدمات و مقالات*، ویراستار جان بنسون. ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده. مشهد: جهاددانشگاهی. ۱۷۳-۱۸۵.

ونتس، پیتراس. (۱۳۹۲). *دانشنامه فلسفه اخلاق*، ویراسته پل ادواردزدونالد ام، بورچرت. مقدمه، ترجمه و تدوین انشاء الله رحمتی. تهران: سوفیا.

هوارت، جین. (۱۳۸۲). «نه مصرف نه زینت: راهنمای مراقبت برای مصرف‌کنندگان». *اخلاق محیط زیست: مقدمات و مقالات*، ویراستار جان بنسون. ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده. مشهد: جهاددانشگاهی. ۱۹۵-۲۰۸.

هیلمن، مایکل (۱۳۹۴). *زنی تنها: فروغ فرخزاد و شعرش*، ترجمه تینا حمیدی. تهران: هنوز.

Gaard, G.C. (1993). " Living Interconnections with Animals and Nature". In *Ecofeminism Women, Animals, Nature*, Greta Gaard.(Ed). PHILADELPHIA: Temple University Press. 1-13.

Lorentzen, L.A & Eaton, H. (2002). *Ecofeminism: An Overview*, https://skat.ihmc.us/rid=1174588237625_665601541_9501/ecofeminism.pdf.

روش استناد به این مقاله:

پارساپور، زهرا. (۱۴۰۲). «مراقبت زنانه و ملاحظات زیست‌محیطی در شعر «دل‌م‌برای‌باغچه‌می‌سوزد»». *نقد و نظریه ادبی*، ۱۵(۱): ۵۷-۷۶. DOI:10.22124/naqd.2023.24667.2468

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

